

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi. Araşdırmalara bir nəzər...

Azərbaycan Milli Tarix Muzeyi özünün elmi əhəmiyyətinə, həmçinin ekspozisiya zənginliyinə görə hazırda respublikanın ən iri muzeylərindən biridir. Onun fondunda üç yüz minə yaxın eksponat qorunub saxlanmaqdadır. Bunların əksəri milli tarix və mədəniyyətimizin inciləri sayılır. Muzey özünün Şərq sikkə kolleksiyası ilə haqlı olaraq fəxr edir. Bu kolleksiya keçmiş SSRİ-də Ermitajdan sonra ikinci yerdədir. Nadir kitablar kolleksiyası da respublikanın hüdudlarından kənarında məşhurdur. Muzeyin materialları Əlcəzair, Fransa, Hollandiya, Yaponiya, Almaniya, Norveç və başqa ölkələrdə nümayiş etdirilmişdir.

Muzeyin əsas vəzifəsi həm də qədim Azərbaycan ərazilərini bir daha nişan vermək azəri türklərinin bu torpaqlarda məskunlaşma tarixini sənədlərlə, arxeoloji ekspedisiyalarda aşkar edilmiş faktiki materiallarla təsdiq etməkdir. Biz deyərdik ki, muzey - türk dünyasının qürur mənbəyidir. Məlumdur ki, Muzeydəki arxeoloji kolleksiyanın toplanması və təbliği işində respublikanın ən tanınmış tarixçi, arxeoloq və etnoqrafları iştirak etmişlər. Onlardan İsaq Cəfərzadə, Davud Şərifov, S.M.Qazıyev, Ə.K.Ələkbərov, Q.M.Aslanov, R.M.Vahidov, O.A.Həbibullayev kimi arxeoloqların adını xüsusi çəkmək olar. Hazırda Milli Azərbaycan Tarix muzeyində qorunan arxeoloji kolleksiyalar məhz onların əməyinin bəhrəsidir.

İsaq Cəfərzadə hələ universitetdə oxuyarkən - 1926-cı ildə Azərbaycan Dövlət Tarix Muzeyinə elmi işçi vəzifəsinə qəbul olunmuşdu. Həmin vaxtdan ömrünün sonunadək ömrünü xalqımızın qədim maddi-mədəniyyət tarixini öyrənmək işinə həsr etmişdi. Elə buna görə də alimin həyatı və uzun araşdırma yolu Azərbaycanda arxeologiya və etnoqrafiyanın inkişaf mərhələsini əks etdirən bir kitaba çevrilmişdi. Yada salmağa dəyər ki, respublikamızda geniş arxeoloji axtarışlar və qazıntılar aparmış 20-dən artıq ekspedisiyanın təşkili və fəaliyyəti

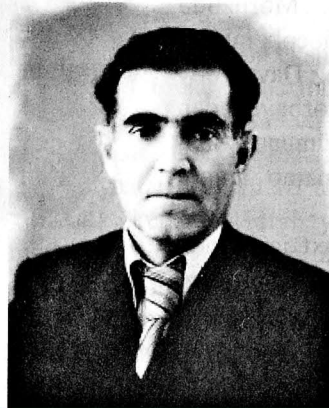
bilavasitə İsaq Cəfərzadənin adı ilə bağlıdır. Hələ 1925-1926-cı illərdə o, akademik İ.İ.Meşşaninovun başçılıq etdiyi ekspedisiyaların tərkibində Xocalıda və Qızılvəngdə, Çovdar və Yaloylutəpədə arxeoloji qazıntılar aparmış, olduqca maraqlı etnoqrafik məlumatlar toplamışdı. İsaq müəllimin Azərbaycanın ilk arxeoloqlarından sayılan Davud bəy Şərifovun rəhbərliyi ilə qədim Qəbələdə başlanan qazıntıları da çox uğurlu olmuşdu. Onu qeyd etmək ki, İ.Cəfərzadə 1929-cu ildə Qara dəniz sahilindəki qədim şəhər Olviyanın arxeoloji qazıntılarını həyata keçirən Rusiya ekspedisiyasının tərkibində iştirak etmişdir. Bundan başqa o, Odessa, Xersones və Kiyev muzeylərinin struktur təcrübəsini yaxından mənimsəmiş və bu təcrübəni Azərbaycan Tarix Muzeyinin Arxeoloji

fondu təşkil olunanda tətbiq etmişdir. Topladığı təcrübə İsaq müəllimə az vaxt ərzində Azərbaycan Dövlət Muzeyində zəngin arxeoloji fond yaratmağa və xüsusi şöbə açmağa imkan vermişdi. Xalqımızın qədim tarixini, məişət və təsərrüfatını, mədəniyyət və incəsənətini öyrənmək məqsədilə o, Azərbaycan torpağını qarış-qarış gəzmiş və yüzlərlə tarixi abidə aşkara çıxarmışdır. 1933-cü ildən ömrünün sonuna qədər İsaq müəllim Elmlər Akademiyasında çalışmış, 1938-1964-cü illərdə Tarix İnstitutunun Arxeologiya şöbəsinə rəhbərlik etmişdir. Bu işə o dövrdə respublikada aparılan arxeoloji tədqiqat işlərinə bilavasitə elmi-təşkilati rəhbərlik deməkdi. Orta əsrlər dövrünün tədqiqində səmərəli fəaliyyət göstərən alim 1934-cü ildən Mil düzündə Örenqala arxeoloji ekspedisiyasında fəal iştirak etmişdir. Qazıntılar əsasında yazdığı əsərində İ.Cəfərzadənin irəli sürdüyü bir sıra müddəalar sonrakı illərdə öz təsdiqini tapmış oldu. Zəhmətkeş alim 1937-1939-cu illərdə Kiçik Qafqaz silsiləsinin əlçatmaz yerlərində ilk dəmir dövrünə aid 120-dən artıq möhtəşəm divarlı qalalar qeydə almış və bunları elmi əsaslarla tədqiq etmişdi. Onun həmin abidələrə həsr edilmiş tədqiqat əsəri elmi əhəmiyyətinə görə gənc alimlərin Ümumittifaq müsabiqəsində xüsusi mükafata layiq görülmüşdü.

İsaq Cəfərzadənin axtarışlarında qədim Gəncə qazıntıları da xüsusi yer tutur. Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi ilə bağlı təşkil edilən bu qazıntılara bilavasitə İsaq Cəfərzadə rəhbərlik etmişdi. Onun səyi nəticəsində az vaxt ərzində qədim Gəncə şəhərinin yeri dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilmiş, qazıntılar həmin yerdə qala divarlarının, sənətkarlıq məhəllələrinin, şəhər körpülərinin və başqa tikililərin qalıqları üzə çıxarılmış, yüzlərlə dəyərli maddi mədəniyyət nümunələri əldə edilmişdi. Maraqlıdır ki, təcrübəli alim qədim Gəncənin ətrafında Nizami dövründən daha qədimə - tunc dövrünə aid çoxlu abidələr üzə çıxarmış və xalqımızın mədəni irsinə aid dərin köklər müəyyənləşdirmişdi. Qədim Gəncə

arxeoloji tədqiqatlara rəhbərlik etmişdi. İlk dəfə 1938, növbəti dəfə isə 1946-cı ildə İ.Cəfərzadə tərəfindən burda arxeoloji tədqiqatlar aparılmışdır. Dörd tərəfdən Xəzərin dalğaları ilə yuyulan "Şəhri-Səbayıl" tədqiqatları zamanı o, ağır və gərgin zəhmət hesabına dənizin dibindən 250-dən artıq iri ölçülü yazılı daş kitabə çıxara bilmişdi. Tədqiqatlar bu qalanın XIII əsrə aid olması və orta əsrlərdə Azərbaycanın iqtisadi-mədəni əlaqələrində mühüm yer tutması aydınlaşmışdı. 1941-ci ildə Cəlilabad rayonundakı Uzuntəpə adlanan yerdə aşkara çıxarılan maddi-mədəniyyət nümunələri - saxsı qablar, tuncdan və dəmirdən hazırlanmış silahlar, müxtəlif materiallardan düzəldilmiş bəzək əşyaları və s. tapıntılar alim tərəfindən araşdırılmış və bu tapıntıların nəticəsi olaraq İ.Cəfərzadə 1946-cı ildə nəşr etdirdiyi məqalədə Muğan mədəniyyətinin mövcudluğunu sübuta yetirmişdi. Yaloylutəpə qazıntılarının da nəticələri əhəmiyyətli yer tuturdu. Bu qazıntılar zamanı respublikamızın ərazisində qədim və özünəməxsus bir mədəniyyətə aid çoxlu yeni əşyayi-dəlillər üzə çıxarılmışdı.

Saleh Qaziyev 1939-cu ildən Azərbaycan Tarix muzeyində işləməyə başlamış, Qəbələ mahalının qədim abidələrinə həsr edilmiş dəyərli tədqiqat əsəri yazmışdır. Bundan sonra da o, Azərbaycan arxeologiya və etnoqrafiyası barədə zəngin məlumat və materiallar toplamış, tunc dövründən başlayaraq orta əsrlərə qədərki dövrə aid müxtəlif abidələrin tədqiqatçısı kimi tanınmışdır. Saleh Qaziyev eyni zamanda Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsində

rəhbəri olmuşdur. Alim, 40-dan çox elmi əsər və məqalə müəllifidir. O, Azərbaycanda arxeologiyaya aid ilk sanballı əsər olan “Azərbaycan arxeologiyası”nın müəlliflərindən biriydi. “Azərbaycan maddi mədəniyyəti silsiləsi”nin 4 cildi onun redaktəsi ilə hazırlanıb. Görkəmli alimin “Azərbaycanın qədim abidələri” (1948) , “Qədim Mingəçevir”(1950) əsərləri, “Mingəçevir küp qəbirləri” (1960) albomu arxeologiya elminə, tariximizə və mədəniyyətimizə dəyərli töhfələrdir. Onu “Azərbaycan arxeologiyasının atası” adlandıranlar haqlıdırlar.

1923-cü ildən 1928-ci ilə kimi Tarix muzeyinin direktoru görkəmli alim, arxeoloq, coğrafiyaşünas, antropoloq **Davud bəy Şərifov** olub. 1924-cü ildə Bakıda “Birinci Ümumazərbaycan diyarşünaslıq qurultayı” keçirilmişdi. İctimai və mədəni tədbirlərdən heç vaxt kənarda qalmayan Davud bəy Şərifov həmin qurultayın plenar iclasında “Azərbaycanda muzey işi” mövzusunda proqram tipli məruzə ilə çıxış etmişdi. Məruzədə respublikada muzey işinin vəziyyəti və gələcək inkişaf perspektivləri dərinlən təhlil olunurdu. Məhz Davud bəy Şərifovun məruzəsi əsasında vaxtilə Azərbaycandan qanunsuz çıxarılmış maddi mədəniyyət nümunələrinin geriye qaytarılması barədə xüsusi qətnamə qəbul edilmişdi.

Davud bəyin söyi nəticəsində az vaxt içərisində Tiflis, Moskva, Sankt-Peterburq muzeylərində saxlanan Azərbaycana məxsus yüzlərcə nadir və dəyərli maddi mədəniyyət nümunələri Vətənə geri qaytarılmışdı. Onların içərisində mis, gümüş və qızıl sikkə kolleksiyaları, yüksək zərgərlik məmulatı, Azərbaycan xanlıqlarının rəmzləri, silah və bəzək nümunələri, vaxtilə azəri sənətkarlar tərəfindən toxunmuş xalılar və digər sənət əsərləri var idi.

1927-ci ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyində toplanan eksponatların sayı artıq 50 minə çatmışdı. Qeyd etməyə dəyər ki, muzey fondlarındakı misilsiz xalı nümunələri həmin il Moskvada açılan Ümumittifaq sərgisində yüksək tərifə layiq görülmüşdü.

Azərbaycanın qədim tarixinin öyrənilməsində arxeoloji tədqiqatların fəvqəladə əhəmiyyəti kəşf etdiyini yaxşı bilən Davud bəy, 1925-ci ildə o zamanki Şəki qəzasına və Qəbələ mahalına ilk arxeoloji səfər təşkil etmişdi. Səfər zamanı elmə məlum olmayan bir sıra tarix və mədəniyyət abidələri qeydə alınmış, antik dövr və orta əsr tarixçilərinin əsərlərində adı çəkilən qədim Qəbələ şəhərinin yeri dəqiqləşdirilmişdi. Çöl axtarışlarına Davud bəy özü rəhbərlik edirdi. Bu səfər, əslində,

Azərbaycan arxeologiyaya tarixində milli mütəxəssislər tərəfindən təşkil edilən ilk elmi ekspedisiya idi. Ekspedisiya 1926-cı ildə öz axtarışlarını daha da genişləndirir. Nic kəndi yaxınlığındakı Yaloylutəpə adlanan qədim dəfn yerində aparılan qazıntı işləri ilə Qafqaz Albaniyasına aid mükəmməl bir mədəniyyətin izləri üzə çıxdı. Qafqaz Albaniyasına aid bu qədim mədəniyyət Azərbaycan arxeologiyasına Yaloylutəpə mədəniyyəti adı ilə daxil olmuşdu. Qazıntılar zamanı müxtəlif biçimli nəfis gil qablar, tunc və digər metallardan hazırlanmış əmək alətləri, silah və bəzək nümunələri çıxarılmışdı. Onların çoxu yüksək bədii xüsusiyyətlərə malik olmaqla bərabər əsl sənət nümunələrini xatırlatmışdı. Sonrakı illərin tədqiqatları ilə Yaloylutəpə mədəniyyətinə aid yeni abidələr aşkar olunmuş, bu mədəniyyətin geniş coğrafiyaya aidiyyəti olması müəyyən edilmişdi. Davud bəy Şərifovun başçılıq etdiyi arxeoloji axtarışlarda qədim Qəbələnin

tədqiqi xüsusi yer tuturdu. Axtarışlar zamanı qədim şəhərin müdafiə divarları, giriş yolu, bürcləri dəqiq ölçülmüş və təsvir olunurdu. Şəhərin mədəni təbəqəsini müəyyən etmək məqsədilə onun müxtəlif yerlərində kəşfiyyat qazıntıları aparılmışdı. Əldə edilən maddi mədəniyyət nümunələri şəhərin əsasən orta əsrlər tarixi ilə bağlıydı. Qəbələ şəhərinin yerində başlanan ilk arxeoloji araşdırmalar gələcəkdə aparılan geniş miqyaslı qazıntılar üçün əsas rolunu oynadı. Yaloylutəpə və Qəbələdə uğurlu çöl axtarışlarından sonra Davud bəy Şərifov

